

ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ШЛЯХІВ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗА РУБЕЖЕМ І В УКРАЇНІ

Микола СЛЮСАРЕВСЬКИЙ

Copyright © 2009

Сутнісний зміст. Стаття є першою спробою порівняльного аналізу як власне історії, так і передісторії зарубіжної та вітчизняної політичної психології. Простежено загальну логіку становлення та розвитку цієї галузі наукового знання. Показано, що в дорадянській Україні, як і в країнах Заходу, поступово склалися передумови для її виокремлення у самостійну дисципліну. Проаналізовано прецеденти звернення до політико-психологічної проблематики у колишньому Радянському Союзі. Виділено найважливіші віхи періоду інституціоналізації політичної психології в незалежній Україні та схарактеризовано сучасний стан вітчизняних політико-психологічних досліджень у контексті світових наукових пріоритетів.

Постановка проблеми. Бурхливий перебіг сучасного політичного життя, хитросплетіння внутрішньої і зовнішньої політики, зростання в ній ролі так званого людського чинника, а простіше кажучи, людських пристрастей, інтересів, прагнень та інших прихованих “пружин” ухвалюваних рішень і дій, – усе це зумовлює підвищений суспільний попит на *політичну психологію як науку про суб’єктивну сторону політичного процесу*. Нині на всіх континентах з’являється дедалі більше публікацій на політико-психологічні теми, основи політичної психології викладають з університетських кафедр, регулярно проходять міжнародні політико-психологічні конгреси. Цей процес охопив і нашу державу, свідченням чого стало, зокрема, те, що Вища атестаційна комісія України затвердила політичну психологію як спеціальність, за якою проводяться захисти докторських і кандидатських дисертацій.

Проте зростання популярності цієї наукової дисципліни поки що вочевидь відстає від рівня її *методологічної саморефлексії*. Досить “розмитими” залишаються науковий статус, дисцип-

лінарні межі і теоретико-методологічні засади політичної психології, що не останньою чергою пояснюється гострим дефіцитом розробок з історії світової і вітчизняної політико-психологічної думки. Адже не даремно кажуть, що методологія без історії пуста, а історія без методології – сліпа. Тобто методологічна та історична наукові рефлексії мають іти пліч-о-пліч.

Тільки простеживши витoki та історичні колізії становлення тієї чи тієї науки, можна достеменно збагнути логіку її розвитку, побачити її справжні можливості і перспективи. Тим часом досі в Україні маємо лише одну кандидатську дисертацію з історії політичної психології [34]. Невідомі нам також ґрунтовні роботи аналогічного плану і в ближньому та далекому зарубіжжі. Отже, **мету статті** вбачаємо в тому, аби певною мірою посприяти заповненню цієї прогалини, поклавши початок порівняльному аналізу шляхів становлення та розвитку політичної психології за рубежем і в Україні.

Авторська ідея. Пошук “інтелектуальних коренів” політичної психології – це сьогодні не тільки предмет пізнавального інтересу, а й передумова її дальшого поступу. Правомірно сподіватися, що реконструкція траєкторій становлення світової і вітчизняної політико-психологічної думки, а також віднайдення у цих траєкторіях елементів спільного дадуть змогу сформувати повніше уявлення про загальну логіку розвитку політичної психології як науки, реалістичніше оцінити сучасний стан політико-психологічних досліджень в Україні та визначити відповідні наукові пріоритети.

Ключові слова: *політична психологія, політико-психологічна думка, історія і передісторія політичної психології, ранні форми політико-психологічного знання, логіка розвитку науки, інституціоналізація політичної психології, автентичні традиції, світові тенденції.*

Хоча інституціоналізація політичної психології відбулася порівняно недавно, ті явища, які сьогодні називають психологічними компонентами політичного життя суспільства, ще від стародавніх часів були предметом постійного спостереження й осмислення. Можна погодитися з Д. В. Ольшанським, що в ранній історії людства їм приділялося навіть більше уваги, ніж сьогодні, – просто внаслідок того, що об'єктивні чинники політики тоді зазвичай ще не усвідомлювалися [36, с. 111]. Водночас не варто й перебільшувати значення ранніх форм політико-психологічного знання. Вони не вибудовувались і не могли вибудуватись у хоча б якоюсь мірою струнку систему, оскільки не існувало й самої психологічної науки, яка б давала інтелектуальний інструментарій для їх цілеспрямованого нагромадження і систематизації.

За таких умов увага до суб'єктивного чинника політики часом спричинювалася не стільки до прагнення пізнати його природу і місце в регуляції політичних діянь людей, скільки до антропологізації та психологізації уявлень про політичні інститути. Це простежується, приміром, у працях давньогрецького філософа Платона, який свої уявлення про ідеальну державу будував за аналогією з людською душею: трьома початками душі (розумному, вольовому і чуттєвому) у Платоновій ідеальній державі відповідають дорадче, захисне і ділове начала, а їм, своєю чергою, три суспільні стани – правителів, воїнів і виробників. При цьому правити в державі повинні, як неважко здогадатися, кращі – ті, хто уособлює розумне начало [41].

Звичайно, мислителі древності не могли не зважати й на реальні психологічні характеристики учасників політичного процесу. Так, той же Платон висловлює сумнів щодо втілення свого концепту ідеальної держави *через недосконалість людської натури* і відтак з урахуванням цієї недосконалості розглядає “гірші” форми правління – тимократію, олігархію, демократію, тиранію. Ще далі у пізнанні “людської натури” як чинника політики пішов Аристотель [1], котрий здійснив глибокий, як на той час, аналіз політико-психологічних характеристик різних суспільних прошарків. Зокрема, він детально проаналізував психологію так званого середнього прошарку, відзначаючи його поміркованість, прихильність до існуючих порядків, здатність пом'якшувати суперечності між багатими і бідними. Ці психологічні особливості середнього прошарку дали Аристотелю підставу вважати його найціннішим для політики, у

чому важко не побачити прообраз нинішньої теорії середнього класу.

Певні психологічні механізми впливу на думки і почуття людей у сфері публічної політики були відкриті Демосфеном [14], Цицероном [56], іншими великими ораторами античності. Крім того, Цицерон збагатив психологічними інтерпретаціями аристотелівське вчення про причини виникнення держави, вбачаючи їх передусім у вродженій потребі людей жити разом [55]. Помітний внесок у з'ясування психологічного підґрунтя здійснення особистої влади та боротьби за неї зробили Плутарх [42] і Светоній [50].

Але загалом у стародавні часи і впродовж середньовіччя переважала тенденція не дослідження політико-психологічних феноменів як таких, виявлення їх глибинної природи, а дидактично-моралізаторських розмірковувань на ці теми, повчань і побажань (яким належить бути правителів, які чесноти мають виховувати в собі його піддані тощо). Пізнання реального світу психології політичного життя явно поступалося побудові його ідеалізованих умоглядних моделей.

Принципові зрушення в осягненні політико-психологічних явищ відбулися в добу Відродження. Пов'язані вони передусім з іменем Нікколо Макіавеллі, якого справедливо вважають не лише творцем нової науки про політику, а й однією з найвизначніших постатей передісторії політичної психології [36, с. 112]. У працях Макіавеллі, з одного боку, тлумачення політики відокремилося від теології та етики і набуло об'єктивованого характеру, а з другого – в ньому виразно виокремилися суб'єктивні, психологічні елементи [29; 30]. Тим самим фактично закладалися підвалини формування (у перспективі) спеціальної наукової дисципліни, яка має вивчати ці елементи.

Щоправда, відокремлення науки про політику від теології та етики потягло за собою й прикрі втрати. Позбувшись релігійно-етичного підґрунтя, вона у дискурсі Макіавеллі та його послідовників перетворилася на проповідь аморальності в політиці. Термін “макіавеллізм” став синонімом крайньої нерозбірливості у виборі засобів досягнення політичних цілей. Усе це добре відомо. Однак слід ураховувати, що, сповідуючи принцип “мета виправдовує засоби”, Макіавеллі водночас був переконаний, що політика покликана відповідати природі людей. І саме в постулюванні такої відповідності полягав головний *науковий*, власне політико-психологічний, зміст його

вчення. А що при цьому людська природа тлумачилась як розпутна, егоїстична і зла – то вже інша справа. Та й не дуже далеким від істини був цей новоіталійський мислитель, коли таким чином змальовував психологію сучасної йому людини доби первісного нагромадження капіталу.

Праці Н. Макіавеллі поклали початок розробленню таких політико-психологічних проблем, як особистість і влада, урахування психологічних особливостей підданих, залагодження політичних конфліктів. Крім того, вони начисто, в дуже дохідливій, якщо не сказати епатажній, формі показали, як можуть використовуватися на практиці елементи політико-психологічного знання і в цьому розумінні окреслили перспективу створення політико-психологічних технологій. Не даремно ж і досі трактат “Правитель” [29, с. 29–152] вважається чи не кращим практичним порадником для владоможців.

З інших морально-етичних позицій, іноді діаметрально протилежних, розвивали ідеї відповідності політики природі людей, їхнім психічним властивостям діячі європейського Просвітництва. Особливо значним видається внесок у розвиток політико-психологічної думки, зроблений Т. Гоббзом [8; 9] та Ш.-Л. Монтеск’є [33]. Так, останній увів поняття “принцип правління”, під яким мав на увазі ті людські пристрасті, які рухають державою (у республіці це добродієність, у монархії – честь, у деспотії – страх), а Гоббз, обґрунтовуючи потребу необмеженої державної влади, виходив не тільки з притаманних людині негативних рис, а й з її природного розуму, здатності тверезо міркувати про позитивні й негативні наслідки своїх діянь.

Водночас поряд із намаганнями аналізувати реальні психічні феномени у філософії Гоббза ще дається взнаки згадана вище тенденція антропологізації і психологізації уявлень про політичні інститути. Держава уявляється йому величезним Левіафаном – штучно створеною людиною, колосальною за розмірами і тому сильнішою, ніж природна людина. У цій механістичній за своєю сутністю аналогії проглядає прагнення пізнати надзвичайно складне політичне явище за допомогою вочевидь спрощеної моделі.

Помітно зросла популярність політико-психологічних сюжетів протягом XIX століття. Причому до них охоче зверталися представники як класичного лібералізму [2; 52], так і критично-утопічного соціалізму [38; 54]. Полі-

тико-психологічна лінія аналізу суспільних процесів простежується певною мірою і в марксизмі. Обстоюючи матеріалістичне розуміння історії, об’єктивний характер назрівання в суспільстві революційних змін, К. Маркс і Ф. Енгельс не скидали з терезів, однак, і суб’єктивного чинника революції, під яким розуміли психологічну готовність мас до революційних дій, детально і часом доволі влучно характеризували психологічні особливості різних класів сучасного їм суспільства [31; 58]. У подальшому цю традицію продовжили Г. Плеханов та інші російські марксистки.

Новий етап у передісторії політичної психології пов’язаний з появою перших соціально-психологічних шкіл, що сформувалися в Європі на рубежі XIX–XX століть, а саме німецької школи “психології народів” (В. Вундт, М. Лацарус, Г. Штейнталь) і французько-італійської школи “психології мас” (Г. Лебон, С. Сігеле, Г. Тард). Прикметною рисою цих шкіл було те, що в їх межах соціально-психологічні концепції вибудовувалися на ґрунті вивчення етнонаціональних явищ, зокрема національного характеру, і нерідко мали виразне політичне забарвлення. Власне, і сама поява згаданих шкіл була зумовлена бурхливими політичними подіями, що ознаменувалися виходом на історичну арену народів і мас як самостійних суб’єктів соціальної дії. Тому ці школи з певними застереженнями можна вважати як соціально- та етнопсихологічними, так і політико-психологічними.

Найбільш потужно політико-психологічний напрям аналізу представлений у творах Г. Лебона, окремі з яких уже безпосередньо присвячені з’ясуванню психологічного підґрунтя політичних режимів та ідеологій [27; 61]. А фундаментальні праці В. Вундта [5; 6] поклали початок систематичному розробленню у XX столітті проблематики національних характерів, яка у політичній психології згодом трансформувалася у проблематику політичних культур.

Іншою важливою сферою кристалізації політико-психологічного знання на рубежі XIX–XX століть була течія політичної думки, що дістала назву *елітизму*. Оскільки головна ідея теорій еліт (Г. Моска, В. Парето) полягала в тому, що суспільством завжди правила і повинна правити вибрана меншість, наділена особливими соціальними та психічними властивостями, це стимулювало пошук таких властивостей, рівно як і психологічних засад формування й оновлення політичної еліти, її взаємодії з контрелітою та “неелітарною” біль-

шістю суспільства [39; 63]. Тобто відкрився цілий пласт нових (чи по-новому поставлених) політико-психологічних проблем.

Говорячи про витoki політичної психології, не можна обминути також впливу, справленого на її становлення *класичним психоаналізом* З. Фрейда і неофрейдистськими теоріями (К.Г. Юнг, Е. Фромм та ін.). Психоаналітичні підходи ввели у пізнання політики проблематику несвідомого, більше того, на досить тривалий час абсолютизували її. Така абсолютизація потягла за собою серйозну критику, і не тільки з боку вчених марксистської орієнтації. Можна послатися, скажімо, на американського політолога С. Хоффмана, який висловлював обурення з приводу досліджень, що зводять ідеологію до ірраціональних конструктів, а національну ідентифікацію трактують як патологічний прояв базових інстинктів агресивного штибу або примітивних захисних механізмів [60]. Але попри всі надмірності психоаналізу слід визнати, що саме він стимулював вивчення багатьох прихованих від зовнішнього спостереження чинників політичної поведінки індивідів і мас. На ґрунті психоаналітичної методології розпочалося створення *психобіографій політичних лідерів*, що відразу ж привернули увагу широкої громадськості. І це чи не найбільшою мірою посприяло виокремленню політичної психології в самостійну галузь наукового знання.

Найчастіше як дату її офіційного народження називають 1968 рік, коли у складі Американської асоціації політичних наук було утворено відділення політичної психології, яке згодом (1979 р.) перетворилося на Міжнародне товариство політичних психологів. Утім, деякі автори [10; 49] віддають перевагу більш значущій, на їхню думку, події – виданню в 1973 році колективної монографії *“Керівництво з політичної психології”* за редакцією Джин Кнутсон, де було вперше узагальнено досвід напрацювань у цій галузі і визначено напрями подальших досліджень [59].

Існує також протилежний погляд, який відсуває дату народження політичної психології, навпаки, в більш ранній час – у 30-ті роки ХХ століття, пропонуючи вести реальний відлік її існування як самостійної дисципліни ще від робіт найвидатнішого представника *Чиказької наукової школи* Г. Лассвела, зокрема від його славнозвісної книги *“Психопатологія і політика”*, побудованої передусім на психобіографічному матеріалі [36, с. 112]. І такий погляд, на нашу думку, не позбавлений

слухності, оскільки дає змогу простежити певну логіку в розвитку політичної психології як науки.

Недаремно ж і єдина, наскільки нам відомо, спроба періодизації історії зарубіжної політичної психології, що належить професорові Єльського університету В. Дж. МакГ’юайру [62], теж хронологічно тяжіє до 30-х років, хоч і безпосередньо їх не охоплює. МакГ’юайр виділяє три двадцятирічні періоди, або, як він їх називає, “ери взаємодії психології з політикою”. Перший період припадає на 40–50-ті роки. Головними його надбаннями стали політичні психобіографії, концепти психоісторії (як “психобіографії епохи”), авторитарної особистості, так званої культури бідності; було введено поняття *політичної особистості*, яке почало відігравати роль пояснювального принципу (опосередковувальної змінної) у політичних науках загалом. У другому періоді, що охопив 60–70-ті роки, дослідницькі акценти було перенесено з тематики політичної особистості та поведінкової патології на вивчення політичних атитюдів та електоральної поведінки. У третьому періоді (80–90-ті роки) основним предметом політико-психологічних досліджень, принаймні у США, стали політичні “ідеології і рішення”. Особливо значного прогресу було досягнуто у вивченні суб’єктивних чинників ефективності прийняття політичних рішень, адже на основі використання досвіду попередніх періодів, а, головне, завдяки поширенню комп’ютерних технологій з’явилася можливість осягнення всієї складності даних, зібраних у реальному політичному світі, набули розвитку моделі структурного вирівнювання, так званий аналіз шляхів, комп’ютерні стимуляції політичних ситуацій тощо.

При ближчому розгляді неважко помітити, що періодизація МакГ’юайра хибує на певну односторонність, залишає в тіні чимало яскравих епізодів з історії політичної психології, цілі її тематичні блоки. Так, нічого не говориться про те, що в 40–50-ті роки американські психологи широко залучалися до розроблення програм внутрішньої і зовнішньої пропаганди, а в наступний період їхні інтереси далеко не вичерпувалися електоральною поведінкою – з кінця 50-х років і особливо в 60–70-ті роки чи не найбільше досліджень присвячувалося психологічним проблемам політичної соціалізації молоді, інтенсивно вивчалися причини масових студентських виступів у США та інших країнах Заходу. При цьому далеко не останню роль у таких дослідженнях відігравали все ті

ж патопсихологічні підходи (див.: [49]), які, за МакГ'юайром, нібито залишилися у попередньому періоді. Та й вивчення психологічних аспектів прийняття політичних рішень розпочалося задовго до 80-х років – ще в 1954 році у США вийшла колективна монографія “Прийняття рішень як підхід до досліджень зовнішньої політики” (див. [Там само]).

І все ж попри ці та інші прогалини періодизація МакГ'юайра цінна тим, що розкриває загальну логіку розвитку політичної психології як науки. З неї видно, що політична психологія, як і будь-яка інша галузь наукового знання, рухалась у своєму розвитку від опису об'єкта та пояснення його природи і зв'язків до передбачення на цій основі змін, яких може зазнавати об'єкт, і далі – до цілеспрямованого керування об'єктом. Іншими словами, якщо в перший період своєї історії політична психологія виконувала переважно лише пізнавальну функцію, то в наступні періоди відбувалося послідовне нарощування потенціалу її прогностичної та праксеологічної функцій, що є, як відомо, критерієм ефективного функціонування науки в цілому.

Нині політична психологія постає у світовому масштабі як доволі розвинута наукова і навчальна дисципліна. Про це свідчить, зокрема, діяльність *Міжнародного товариства політичних психологів*, що об'єднує фахівців з усіх континентів і щорічно проводить представницькі наукові конгреси. Крім того, за тематичним напрямом “Політична психологія” постійно проводяться різноманітні заходи (симпозіуми, тематичні сесії, інтерактивні постерні сесії) в межах міжнародних (світових) та європейських конгресів із психології, а також міжнародних конгресів з прикладної психології. Виходить заснований ще в 1979 році журнал “Political Psychology”. Публікації на політико-психологічні теми друкують також практично всі престижні видання світу з політичних і психологічних наук.

Найбільший обсяг політико-психологічних досліджень традиційно припадає на Сполучені Штати Америки. Але досить багато здійснюється їх і в Європі, насамперед у Німеччині, Франції, Великій Британії, а також у Фінляндії, Нідерландах, Чехії, Іспанії, Польщі. В останні десятиліття поширюються вони й у тих регіонах, де раніше як політична, так і психологічна науки не мали глибоких автентичних традицій, – у Латинській Америці, в Африці, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Дедалі міцніші позиції посідає політична психологія у сфері університетської освіти. Досить сказати, що в 90-ті роки ХХ століття у 78 університетах США і Канади викладалося понад 100 курсів із цієї дисципліни. Їх слухали понад 2300 студентів лише на молодших курсах. Викладання ведеться як для майбутніх політологів, так і для психологів [10, с. 43].

Як же на цьому тлі оцінити розвиток політичної психології в Україні? Чи є в неї своя власна передісторія? І якщо так, то чи вкладається ця передісторія в загальну траєкторію розвитку політико-психологічної думки у світі? На наш погляд, є і вкладається. Хоч і з деякими відхиленнями, зигзагами та перервами, зумовленими переважно бездержавним станом України, перебуванням її протягом кількох століть у складі інших державних утворень.

Як і в Західній Європі, певні елементи ранніх форм політико-психологічного знання можна виявити вже у писемних пам'ятках Київської Русі, а тим більше литовсько-руської і польсько-козацької доби (XIV–XVII століття). І знову ж таки, як і в Західній Європі, мають вони переважно дидактично-моралізаторське забарвлення (див. [21]). Проте приблизно із XVI сторіччя з'являються й більш оригінальні політико-психологічні протоїдеї.

Наприклад, один із найвизначніших українських мислителів цього періоду Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566) у праці “*Напучення польському королю Сигизмунду Августу*” стверджує, що король має не лише відповідати низці моральних вимог (прагнення до правди і справедливості, піклування про державну власність тощо), а й цілеспрямовано дбати про власний авторитет, переконуючи підданих, що він мудріший, справедливіший, сильніший і кращий за них [37]. Тобто тут, як і у творах Н. Макиавеллі, простежується тенденція до операціоналізації політико-психологічного знання. Крім того, у тій же праці Роксолан порушує проблему, яку в перекладі на сучасну наукову мову можна позначити як проблему *формування команди політичного лідера*. Він радить королю добирати собі у спілники “*мужів найкращих*” – знатних і народжених славними батьками. Однак при цьому критерії добору не обмежує лише походженням претендента, а підкреслює, що значну роль мають відігравати його особисті властивості. Та й сам вибір на користь шляхетного походження пояснює не аристократично-класовими догмами, а скоріше суто психологічни-

ми причинами – тим, що діти славних батьків почуваються відповідальними за честь свого роду і відпочатково користуються певним авторитетом.

На жаль, подібних прикладів звернення до політико-психологічної проблематики в тогочасній політичній думці України подибуємо порівняно небагато, оскільки після укладення в 1596 році Брестської унії вона зосередилася переважно на дискусіях з релігійних питань (Христофор Філалет, Іван Вишенський та ін.). Із цілком зрозумілих причин не була ця проблематика провідною і під час національно-визвольних змагань українського народу, що точилися в XVII столітті.

Інтерес до неї поживавився на рубежі XVII–XVIII сторіч. Ідеться насамперед про діячів Києво-Могилянської академії, серед яких вирізняються постаті Стефана Яворського (1658–1722) і Феофана Прокоповича (1681–1736). Однак при цьому слід враховувати, що вони обіймали важливі посади у владній системі російського самодержавства і тому їхні вчення про державу, а відтак і наявні в них елементи політико-психологічного знання мають не лише дидактично-моралізаторський, а й відверто апологетичний характер, і тому повністю позбавлені інтенції до національного державотворення [19; 20; 46; 47].

У контексті передісторії вітчизняної політичної психології найбільш значущою видається десятитомна праця Ф. Прокоповича “*Прориторичне мистецтво*” [45]. Її правомірно розцінювати, зокрема, як внесок у розроблення психологічних механізмів політичного впливу. В цій праці формулюються вимоги до особистості оратора, організації його взаємодії із слухачами (“входження” в іншу людину), розглядаються природа почуттів та способи їх збудження. Причому йдеться саме про публічний вплив. Мірою таланту оратора, за Прокоповичем, є число людей, на яких він впливає.

Бездержавний стан України (після ліквідації залишків Гетьманщини, Запорозької Січі, місцевого самоврядування) зумовив, з одного боку, опозиційність до існуючих порядків, а з другого – певний аполітизм українського Просвітництва XVIII століття, що істотно відрізняло його від політизованого просвітницького руху в Західній Європі. Натомість в українському Просвітництві домінували ідеї духовного самовизначення, самовдосконалення і самотворення людини [48, с. 805].

Найяскравішим виразником цих ідей був, безперечно, Г.С. Сковорода (1722–1794).

Політика, а отже, і її психологічні аспекти, вочевидь перебували поза сферою його головних інтересів. Нещадно критикуючи за аморальність тогочасне суспільство, шлях його вдосконалення він бачив у реалізації обгрунтованого ним *принципу спорідненої діяльності* (“сродної праці”). “Український Сократ” був переконаний, що суспільство подібне до машини (тут явно відчувається вплив механістичних ідей західноєвропейських мислителів), усі частини якої ідеально пристосовані Творцем для виконання певних (“сродних”) функцій, – треба лише, щоб люди правильно обирали сферу своєї діяльності, здібностями до якої від народження обдарував їх Бог [51, с. 436]. Проте не тільки цими утопічними міркуваннями щодо облаштування суспільного життя, які В.А. Роменець справедливо називав “психологічним ідеалізмом” [48, с. 914], визначається місце Сковороди в передісторії вітчизняної політичної психології. Набагато більше значення мав і має до сьогодні глибинний гуманістичний зміст його філософсько-психологічних поглядів, що відбивають духовну самотність українського народу.

Докорінно почала змінюватись інтелектуальна ситуація в Україні у XIX столітті. На перший план у передовій суспільній думці поступово вийшло усвідомлення права українського народу на самостійне державне існування, бодай у формі автономії. Обгрунтовуючи це право, вітчизняні мислителі зверталися до найрізноманітніших аргументів – історичних, етнографічних, політико-правових, мовознавчих тощо. Відтак формувалися відповідні галузі наукового знання, у межах яких розвивалися і політико-психологічні ідеї. Природно, ці ідеї були пов’язані передусім з обстоюванням самотності українського народу, його національної вдачі. Тому їх політико-психологічна спрямованість неподільно зливалася з етнопсихологічним за змістом аналізом.

Початок цьому напряму вітчизняної політико-психологічної думки, який перегукувався з концептуальними засадами німецької школи “психології народів”, поклав М.І. Костомаров (1817–1885). Порівнюючи “дві руські народності” – українців і росіян, він, поряд зі спільними рисами, констатував їх глибокі психологічні відмінності, що спричиняли неоднаковість форм організації суспільного життя. Широковідомою є його теза, згідно з якою визначальний для українського національного характеру принцип особистості протистоїть “общинності” й нівелюванню особистості в

росіян. З принципу особистої свободи, волі, особисті природно впливало специфічне розуміння українцем громади, яку Костомаров протиставляв російським поняттям “мир”, “община” [25].

У подальшому до аналізу психологічних особливостей українців під політичним кутом зору тією чи іншою мірою вдавалися такі визначні вчені та громадські діячі, як В.Б. Антонович, П.О. Куліш, М.П. Драгоманов, М.І. Грушевський та ін. Причому цей аналіз набував дедалі більшої критичності, продовжуючи традицію національної самокритики, започатковану, як вважає І. М. Дзюба, в поетичному слові Т. Г. Шевченка [15, с. 354]. Зберігалася прихильність українських учених до етнопсихологічної тематики й протягом ХХ століття. Припинені в підрадянській Україні наукові розвідки у цьому напрямку активно здійснювалися на західноукраїнських теренах (до Другої світової війни) та в українській діаспорі за кордоном (І. Мірчук, О. Кульчицький, І. Лисяк-Рудницький, Д. Чижевський, В. Янів, Я. Ярема та ін). Здійснюються вони й дотепер, проте їх вразливим місцем був і залишається суто умовляний спосіб побудови уявлень про характерологічні риси українців, усталений перелік яких ніколи не піддавався ґрунтовній емпіричній перевірці. Зрозуміло, це знижує вірогідність таких уявлень, тим паче, що загалом їм притаманна значна суперечливість. Лише останнім часом проведено перші дослідження, які дають емпірично верифіковане знання про зміст і структуру українського національного характеру [26].

До ранніх форм політико-психологічного знання, що з’явилися в Україні в ХІХ столітті, можна віднести також історичні праці М.І. Костомарова про Богдана Хмельницького та Івана Мазепу [23; 24], які тяжіють до жанру політико-психологічного портретування. Визрівало це знання і в позанаукових джерелах, передусім у художній літературі. Так, Т.Г. Шевченко у поемі “Кавказ” блискуче розкрив психологію колоніалізму, а в інших творах – психологію сервілізму, малоросійства, національного відступництва [57].

Пізніше певні політико-психологічні сюжети простежуються в концепції громадівського соціалізму М.П. Драгоманова [18], мовознавчому вченні О.О. Потєбні [44], теорії колектократії В.К. Винниченка [3; 4]. М.І. Грушевський значну увагу приділяв психологічним чинникам історичного процесу, розробляв близьку до політико-психологічної культурологічну та морально-етичну проблематику [12; 13].

Нарешті, слід зазначити, що на початку ХХ століття в українську політичну думку проникли ідеї елітизму, які помітно психологізували її теоретико-методологічні підвалини. Питання психології політичної еліти вийшли на чільне місце передусім у консервативній (В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський) та націоналістичній (М. Міхновський, Д. Донцов) течіях політичної думки [7; 16; 17; 28; 32; 53]. Психологізувалися й самі теорії нації, обстоювані цими течіями.

Таким чином, у дорадянській Україні, як і на Заході, відбувалося поступове нагромадження політико-психологічного знання, що закономірно вело до виокремлення політичної психології в самостійну дисципліну. Проте цей процес був перерваний встановленням більшовицького режиму, широке практикування яким примусу і насильства не потребувало врахування психологічних закономірностей політичного життя, суб’єктивних чинників політичної поведінки людини – для них, за умов жорсткої регламентації цієї поведінки, просто не залишалося місця. Не постала політична психологія як окрема галузь наукового знання і в українській діаспорі за кордоном, що пояснюється багатьма причинами, зокрема й браком серед учених діаспори професійних психологів.

Тільки в часи хрущовської відлиги з’явилися в Радянському Союзі прецеденти звернення до проблем політики у їх психологічному вимірі. Це були роботи переважно російських авторів – Ю.Ф. Замошкіна, Б.Ф. Поршнева, Б.Д. Паригіна та ін. Українські вчені в той період ще не змогли вагомо заявити про себе. Більшою мірою долучилися вони до вивчення проблематики, яку з певними застереженнями можна віднести до політико-психологічної, у 70–80-х роках минулого століття. Ідеться про наукові та науково-методичні розробки з питань психології політичної пропаганди, потребу в яких радянський режим відчував з огляду на все дошкульніші поразки в ідеологічній війні з країнами Заходу. В Україні цей напрям досліджень презентували праці, перш за все, В.І. Войтка, А.В. Місуно, С.О. Мусагова, Т.К. Чмут, В.М. Якушева, а також автора цих рядків. Наближалися до політико-психологічної проблематики і публікації з інших проблем, що перебували тоді в епіцентрі ідеологічної боротьби: способу життя, управління суспільними процесами, стимулювання трудової та громадської активності особи, соціального прогнозування тощо (Л.В. Сохань, О.Л. Гансова, К.К. Грищенко, В.О. Тихонович та ін.). При цьому

дослідження українських учених розгорталися в загальному річизні радянської теоретико-методологічної традиції, яка, поряд із постулатами історичного матеріалізму, приховано вбирала в себе демагогічно критиковані здобутки західних колег. Жодного стосунку до джерел вітчизняної передісторії політичної психології ці дослідження, зрозуміло, не мали. Ланцюжок спадкоємності на тривалий час обірвався.

Іншою сферою, в якій у Радянському Союзі пробивалися паростки політико-психологічного знання, було *країнознавство* (Ф.М. Бурлацький, Г.Г. Дилигенський, В.П. Ієрусалимський, Г.Х. Шахназаров та ін.). Але це була сфера для вибраних, до когорта яких українські дослідники зазвичай не потрапляли.

Найголовніше ж полягає в тому, що всі згадані дослідження радянського періоду правомірно розглядати в аспекті хіба що *передумов* становлення політичної психології на вітчизняних теренах. Питання про необхідність її розвитку як окремої наукової дисципліни за радянських часів якщо й ставилося [49], то, як кажуть, зависало у повітрі, не мало практичних наслідків. Лише напередодні та після розпаду СРСР у Російській Федерації було відкрито наукові лабораторії політичної психології (при факультетах психології Московського та Санкт-Петербурзького університетів), розпочалося її викладання у вищих навчальних закладах, вийшли перші навчальні посібники (О.Б. Шестопап, 1990, О.І. Юр'єв, 1992; Г.Г. Дилигенський, 1994; Л.Я. Гозман, О.Б. Шестопап, 1996), утворилася Російська асоціація політичних психологів (1993).

На першу половину та середину 90-х років припадає період інституціоналізації політичної психології і в Україні. Найважливішими віхами на цьому шляху були:

– започаткування спецкурсів з політичної психології у Київському, Львівському, Харківському, деяких інших університетах та видання необхідних для вивчення цих спецкурсів навчальних посібників, першим з яких був опублікований у 1993 році авторським колективом у складі Ф.М. Кирилюка, Л.А. Кремень та Ю.В. Ірхіна [22];

– утворення в 1994 році у системі АПН України Науково-практичного центру політичної психології, який у 1996 році було реорганізовано в Інститут соціальної та політичної психології (ІСПП) АПН України, до речі, перший і поки єдиний на пострадянському просторі заклад такого профілю;

– створення Асоціації політичних психологів України (1995), котра об'єднала у своєму складі 15 регіональних осередків.

Прикметною особливістю процесу інституціоналізації політичної психології в Україні було те, що він базувався як на спільному досвіді відповідних досліджень, які здійснювалися в Радянському Союзі, так і на безпосередньому, не спотвореному колишніми інтерпретаціями засвоєнні західних політико-психологічних концепцій, а також характеризувався прагненням повернутися до автентичних (вітчизняних) традицій політико-психологічної думки. Найбільшою мірою це повернення зреалізувалося в царинах психології політичної еліти, політичного лідерства та етнопсихологічних проблем політики.

Сьогодні політична психологія в Україні розвивається, по-перше, в межах суміжних наук. Такий стан речей не є специфічним для України, подібне спостерігається і в інших країнах, насамперед європейських. Ще понад 20 років тому американський політолог Т. Брайдер писав: "...Небагато дослідників у галузі суспільних наук в Західній Європі назвуть себе політичними психологами. Скоріше їм сподобаються такі визначення, як соціолог, політолог, психолог або соціальний психолог" (цит. за [22, с. 20]). Відтоді ситуація істотно не змінилася, і ці слова стосуються аж ніяк не тільки Західної Європи.

До створеного в суміжних галузях доробку українських учених, який істотно збагатив вітчизняну політичну психологію, правомірно віднести насамперед монографії Є.І. Головахи і Н.В. Паніної "Соціальне безумство: історія, теорія і сучасна практика" (1994), В.Г. Кременя, Д.В. Табачника і В.М. Ткаченка "Україна: проблеми самоорганізації" (2003), В.М. Литвина "Політична арена України: особи та виконавці" (1994), М.І. Михальченка "Українське суспільство: трансформація, модернізація чи лімітроф Європи" (2001), В.І. Полохала "Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичного суспільства" (1995), спільну працю Л.В. Губерського, В.П. Андрущенко і М.І. Михальченка "Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз" (2002), численні роботи Г. Г. Почепцова з питань інформаційної політики, публік рилейшнз, іміджології, психологічної війни, інформаційно-політичних технологій тощо. За спеціальностями політичних, соціологічних та філософських наук протягом років незалежності захищено низку дисертацій з проблем психології політичного лідерства та елітизму, масової політичної свідомості, української політичної ментальності та політичної культури

(Н.К. Баранцева, Т.І. Батенко, С.Г. Брехарі, С.В. Кузнецова, Н.А. Латигіна, Л.А. Левченко, К. Г. Михайлова, І.М. Патлах, І.О. Поліщук, Є.В. Сулима, В.І. Токарева, В.С. Ясинська та ін.).

По-друге, політична психологія в Україні вже розвивається й у своїх власних межах, чому сприяє передусім діяльність ІСПП АПН України. Його науковий доробок відображено, зокрема, в книгах О.А. Донченко та Ю.В. Романенка “Архетипи соціального життя і політика” (2001), В.О. Васютинського “Інтеракційна психологія влади” (2005), М.М. Слюсаревського “Ілюзії і колізії: Нариси, статті, інтерв’ю на теми політичної та етнічної психології” (1998), В.О. Татенка “Лідер ХХІ / Lider XXI” (2004), М.В. Тоби “Психологічні особливості та засоби оптимізації політичного самовизначення старшокласників” (2007), у колективних монографіях “Психологія масової політичної свідомості та поведінки” (В.О. Васютинський і його співробітники, 1997), “Лициментальності і поле політики” (Н.Ф. Каліна та її співробітники, 1999), “Політична освіта в сучасній школі: психологічна модель” (І.В. Жадан та її співробітники, 2006). Налагоджено щорічний випуск збірників наукових праць “Наукові студії із соціальної та політичної психології” і “Проблеми політичної психології”. За ініціативою інституту в 2006 році Вища атестаційна комісія України “узаконила” політичну психологію як “ВАКівську” спеціальність. При інституті діє спеціалізована вчена рада із захисту докторських та кандидатських дисертацій за цією спеціальністю. А до її відкриття політико-психологічна проблематика розроблялася в кожній п’ятій дисертації, що захищалася в Україні за спеціальністю 19.00.05 – “соціальна психологія”.

Розширюється сфера викладання політичної психології в українських ВНЗ. Про затребуваність її у сфері вищої освіти свідчить видання протягом нинішнього десятиріччя кількох нових навчальних посібників, підготовлених М.Ф. Головатим, М.І. Пірен, С.О. Матвеевим та його співавторами [11; 40; 43]. Помітний вплив на розвиток вітчизняної політичної психології справляють усеукраїнські наукові конференції “Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави”, що проводяться Асоціацією політичних психологів України спільно з ІСПП. Починаючи з 1995 року, проведено п’ять таких конференцій.

Дослідження українських політичних психологів сьогодні охоплюють практично всі основні напрями розвитку сучасної політичної психології. Виняток становить, мабуть, лише психологія міжнародних відносин і зовнішньої політики, наблизитися до якої наші вчені так і не змогли попри те, що після проголошення державної незалежності України для цього, здавалося б, склалися об’єктивні передумови. Очевидно, ще не вдалося зжити застарілий комплекс провінціалізму.

Якщо ж виходити з пріоритетності розробленої проблематики, то, на перший погляд, може видатися, що українська політична психологія нині перебуває десь приблизно на рівні другого з виділених МакГ’юайром періодів розвитку світової політичної психології (60–70-ті роки ХХ століття.)¹. Справді, найвагоміші досягнення наступного, третього періоду (80–90-ті роки) в нас досі залишаються, на жаль, не асимільованими. Це, наприклад, послуговування когнітивними евристиками для аналізу витоків політичних рішень, використання нового когнітивного психобіографічного підходу, крос-національного макроаналізу тощо. Проте не варто поспішати з висновками.

Намагаючись зазирнути в майбутнє четвертої ери політичної психології, МакГ’юайр припускав, що вона, на відміну від інтраперсональної тематики попередніх періодів (особистість, атитюди, системи уявлень), повернеться обличчям до інтерперсональних і навіть інтергрупових процесів, до групової динаміки та організаційної психології. Відповідно до цього прогнозу на особливу увагу заслуговує тематика, що розробляється, скажімо, в ІСПП АПН України. Так, соціально-організаційні чинники детермінації політичного вибору досліджує лабораторія фундаментальних і прикладних проблем спілкування під керівництвом В.П. Казміренка; чинники формування політичної компетентності підлітків у дитячих і молодіжних організаціях вивчає лабораторія психології політичної участі на чолі з Л.О. Кияшко. До надбань української політичної психології можна віднести інтерактивну теорію влади В.О. Васютинського, концепцію лідерства на основі суб’єктно-вчинкового підходу В.О. Татенка. Вагомим виглядає внесок українських науковців у вивчення таких феноменів, як соціальна напруженість (колектив дослідників під нашим керівництвом), емоційні стани і рефлексії учас-

¹ Тут ми спираємося на думку Л. А. Найдьонової, яка здійснила першу спробу зіставлення стану вітчизняної політичної психології з періодизацією В. Дж. МакГ’юайра [35].

ників масових політичних акцій (М.І. Найдъонов, Л.А. Найдъонова, Л.М. Найдъонова). Запропонована О.А. Донченко *фрактальна психологія* стає основою аналізу надіндивідуальних феноменів у сфері взаємодії соціальних спільнот. Розробки в галузі групового несвідомого, здійснені під керівництвом П.П. Горностаєва, мають практичний вихід у методах психодрами, спрямованих на подолання колективних психотравм, які передаються через покоління, тощо. Отже, українська політична психологія торує шлях якраз до тієї тематики, що перебуває на вістрі світових тенденцій.

ВИСНОВКИ

1. Передісторія політичної психології сягає своїм корінням ще в стародавні часи, проте тільки в добу Відродження на теренах Західної Європи закладаються підвалини формування (у перспективі) спеціальної наукової дисципліни, яка має вивчати суб'єктивні, психологічні елементи політики. Новий етап у передісторії політичної психології пов'язаний з появою в Західній Європі на рубежі XIX–XX століть перших соціально-психологічних шкіл, а саме німецької школи “психології народів” і французько-італійської школи “психології мас”. Серед витоків політичної психології значне місце посідають також теорії елітизму та психоаналітичні теорії.

2. Відлік часу, з якого розпочинається виокремлення політичної психології у самостійну галузь наукового знання, слід вести скоріше за все з 30-х років XX століття, передусім від робіт Г. Лассвела. При цьому політична психологія, як і будь-яка інша галузь наукового знання, рухалась у своєму розвитку від опису об'єкта, пояснення його природи і зв'язків до передбачення на цій основі змін, яких він може зазнавати, і далі – до цілеспрямованого керування об'єктом.

3. Політична психологія в Україні має автентичні традиції, свою власну передісторію, яка, хоч і з деякими відхиленнями, зигзагами та перервами, зумовленими переважно бездержавним станом України, загалом укладається в траєкторію розвитку світової політико-психологічної думки. У дорадянській Україні, як і в країнах Заходу, на початку XX століття поступово виникли передумови для виокремлення політичної психології як самостійної наукової дисципліни, проте цей процес був перерваний встановленням більшовицького режиму, широке практикування яким примусу і насильства не потребува-

ло врахування психологічних закономірностей політичного життя, суб'єктивних чинників політичної поведінки людини. Тільки з часів хрущовської відлиги в колишньому СРСР почали з'являтися прецеденти звернення до проблем політики в їх психологічному вимірі. Відтак незабаром з'явилися вони і в Україні. Однак тодішні дослідження українських учених розгорталися в загальному річищі радянської теоретико-методологічної традиції і безпосереднього стосунку до джерел вітчизняної передісторії політичної психології не мали. Ланцюжок спадкоємності почав поновлюватися лише в першій половині та у середині 1990-х років, на які припадає період інституціоналізації політичної психології в Україні. Головними віхами цього періоду були: започаткування спецкурсів з політичної психології у Київському, Львівському, Харківському, деяких інших університетах; заснування в системі АПН України Науково-практичного центру політичної психології (нині – Інститут соціальної та політичної психології АПН України); створення Асоціації політичних психологів України.

4. Сьогодні політична психологія розвивається в Україні як у власних дисциплінарних межах, так і в межах суміжних наук – політичної філософії, політології, політичної соціології тощо. Вітчизняні політико-психологічні дослідження охоплюють практично всі основні напрями світової політичної психології, хоча ними досі залишаються не асимільованими її найвагоміші теоретико-методологічні та методичні досягнення 1980–90-х років. У певному сенсі вітчизняна політична психологія на крок відстає від зарубіжної. Проте це не повинно супроводжуватися комплексом меншовартості. Українські політичні психологи нині розробляють цілу низку тем, які відповідають світовим тенденціям поступу політико-психологічного знання. За таких умов було б недоцільним орієнтувати вітчизняну політичну психологію на практикування виключно “наздоганяльної” моделі розвитку. Асиміляція зарубіжних теоретико-методологічних і методичних надбань має поєднуватися з підтримкою передусім тих досліджень, які, спираючись (наскільки це можливо) на автентичні традиції, реалізують світові наукові пріоритети. Наші політичні психологи мають виходити на світовий рівень, не задрісно озираючись назад, а дивлячись уперед, не в ретроспективі, а в перспективі. Тільки так вони можуть скласти гідну конкуренцію зарубіжним колегам і зробити справді вагомий внесок у цю галузь науки.

1. Аристотель. Политика. Афинская полития. – М.: Мысль, 1997. – 458 с.
2. Бенгам И. Тактика законодательных собраний: Пер. с англ. / Фонд “Либеральная хартия”. – Челябинск: Социум, 2006. – 199 с.
3. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К.: Криниця, 1991. – 127 с.
4. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! (Політична концепція в образах): Роман. – Нью-Йорк, 1971. – 374 с.
5. Вундт В. Введение в философию / А. Л. Субботин (ред.). – М.: ЧеРо; Добросвет, 2001. – 355 с.
6. Вундт В. Проблемы психологии народов. – СПб.: Питер, 2001. – 160 с.
7. Гелей С. Д. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06. – Львів, 1998. – 532 с.
8. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Т. Польська (наук. ред.). – К.: Дух і Літера, 2000. – 600 с.
9. Гоббс Т. О гражданине // Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. – М.: Мысль, 1989. – 622 с.; Т.1 – С. 270–506.
10. Гозман Л. Я., Шестопад Е. Б. Политическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 448 с.
11. Головатий М. Ф. Політична психологія: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2001. – 136 с.
12. Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії. – К.: Наук. думка, 1991. – 128 с.
13. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Наук. думка, 1991. – 240 с.
14. Демосфен. Речи: В 3 т.: Пер. с греч. / Е. С. Голубцова (отв. ред.). – М.: Памятники ист. мысли, 1994. – Т. 1. – 608 с.; Т. 2. – 544 с.; Т. 3. – 624 с.
15. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 718 с.
16. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 341 с.
17. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон; Торонто, 1966. – 363 с.
18. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну // Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т.1. – С. 428–482.
19. Захара І. Стефан Яворський. – Львів: Каменяр, 1991. – 110 с.
20. Історія розвитку політичної думки: Курс лекцій / В. В. Мадіссон, Л. І. Ларченко, В. П. Степіко, Л. Я. Діденко; Голов. ред. С. В. Головка. – К.: Либідь, 1996. – 172 с.
21. Історія філософії України: Хрестоматія: Навч. посіб. для вузів / Упоряд. М. Ф. Тарасенко; Ред. М. С. Тимошик. – К.: Либідь, 1993. – 560 с.
22. Кирилюк Ф. М., Кремень Л. А., Ирхин Ю. В. Психология и политика: Учеб. пособие. – К.: Полігол. центр при Київ. нац. ун-ті ім. Т. Г. Шевченка, 1993. – 140 с.
23. Костомаров Н. И. Гетман Иван Степанович Мазепа. – К.: Радуга, 2005. – 64 с.
24. Костомаров Н. И. Малороссийский гетман Зиновий-Богдан Хмельницкий. – К.: Радуга, 2005. – 79 с.
25. Костомаров Н. И. Две русские народности. – К.; Х.: Майдан, 1991. – 72 с.
26. Кривонос І. В. Психологічна структура українського національного характеру: реконструкція за творами художньої літератури: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – К., 2008. – 19 с.
27. Лебон Г. Психология социализма. – СПб.: Макет, 1995. – 544 с.
28. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. – 2-ге вид. – Нью-Йорк: Вид. корпорація “Булава”, 1954. – 470 с.
29. Макиавеллі Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 270 с.
30. Макиавеллі Н. История Флоренции / Пер. Н. Я. Рыковой. – 2-е изд. – М.: Наука, 1987. – 447 с.
31. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта // Маркс К., Энгельс Ф. Избр. произведения: В 3-х т. – М.: Политиздат, 1983. – Т.1. – С. 418–516.
32. Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2003. – 77 с.
33. Монтегкє Ш.-Л. О духе законов / А. В. Матешук (сост., пер. и коммент.). – М.: Мысль, 1999. – 672 с.
34. Москаленко В. В. Розвиток політичної психології в Україні: історична ретроспектива і новітній досвід: Дис. ... канд. психол. наук. – Х., 2006. – 199 с.
35. Найдюнова Л. А. Розвиток української політичної психології в контексті світових тенденцій // Педагогічна і психологічна науки в Україні: Зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України: У 5 т. – К.: Пед. думка, 2007. – Т. 3. Психологія, вікова фізіологія, дефектологія. – С. 249–259.
36. Ольшанский Д. В. Психология современной российской политики: Хрестоматия по политической психологии. – Екатеринбург: Деловая книга; М.: Академ. Проект, 2001. – 656 с.
37. Оріховський С. Напучення польському королю Сигізмунду Августу // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія. – К.: Наук. думка; Основи, 1995. – Ч.1. – С. 23–61.
38. Оуэн Р. Из книги о новом нравственном мире // Избр. сочинения: В 2-х т. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – Т. 2. – С. 5–117.
39. Парето В. Компендиум по общей социологии / Пер. ситал. А. А. Зотова. – М.: Изд-во ГУ-ВШЭ, 2008. – 512 с.
40. Пірен М. І. Основи політичної психології. – К.: Міленіум, 2003. – 418 с.
41. Платон. Государство // Собрание сочинений: В 4 т. / РАН, Ин-т философии. – М.: Мысль, 1994. – Т. 3. – С. 79–420.
42. Плутарх. Александр и Цезарь // Плутарх. Избранные жизнеописания: В 2 т.: Пер. с древнегреч. / Сост. и примеч. М. Томашевской. – М.: Правда, – 1990. – Т. 2. – С. 361–494.
43. Політична психологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Матвеев, О. В. Добродум, О. В. Димова; За ред. С. О. Матвеева. – К.: ЦУЛ, 2003. – 216 с.
44. Потєбня О. О. Мова. Національність. Денаціоналізація: Статті і фрагменти / Ю. Шевельов (упоряд. і вступ. ст.); Українська вільна академія наук у США. – Нью-Йорк, 1992. – 155 с.
45. Прокопович Феофан. Про риторичне мистецтво // Філософські твори: В 3 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 1. – 512 с.
46. Прокопович Ф. Слово о власти и чести царской / Сочинения / Под ред. И. П. Еремина. – М.–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 76–93.

47. Прокопович Ф. Слово на похвалу блаженныя и вечностойныя памяти Петра Великого // Сочинения / Под ред. И. П. Еремина. – М.–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 129–146.

48. Роменець В. А. Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва. – К.: Либідь, 2006. – 1000 с.

49. Рошин С. К. Политическая психология // Психол. журн. – 1980. – Т. 1, №1. – С. 141–156.

50. Светоний Гай Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Властелины Рима / М. Л. Гаспаров (пер. с лат.), С. Н. Кондратьев (пер. с лат.). – М.: Ладомир, 1999. – 944 с.

51. Сковорода Г. Разговор, называемый алфавит, или Букварь мира // Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 1. – С. 411–463.

52. Токвіль Алексіс, де. Давній порядок і Революція / Г. Філіпчук (пер.). – К.: Юніверс, 2000. – 224 с.

53. Томашівський С. Під колесами історії: нариси і статті. – Берлін: Українське слово, 1922. – 95 с.

54. Фурье Ш. Новый хозяйственный и социетарный мир // Избр. соч.: В 4 т. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 3. – 600 с.; Т. 4. – 588 с.

55. Цицерон Марк Туллий. Диалоги: О государстве; О законах / РАН; И. Н. Веселовский (подгот.). – М.: Ладомир, 1994. – 223 с.

56. Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького; Ф. А. Петровский (пер. с лат.). – М.: Наука, 1972. – 471 с.

57. Шевченко Т. Поезії. – К.: Альтернатива, 2003. – 368 с.

58. Энгельс Ф. Революция и контрреволюция в Германии // Маркс К., Энгельс Ф. Избр. произведения: В 3-х т. – М.: Политиздат, 1983. – Т.1. – С. 313–410.

59. Handbook of political psychology / Ed. J. Knutson. – San Francisco, 1973. – 649 p.

60. Hoffmann S. On the Political Psychology of Peace and War // Political Psychology. – 1986. – Vol.7, №1. – P. 342–359.

61. Le Bon G. The psychology of Revolution. – N. Y.: Cosimo Classics, 2006. – 340 p.

62. McGuire W. J. The Poly-Psy Relationship: Three Phases of a Long Affair // Political Psychology / Ed. by J. T. Jost and J. Sidanius. – N. Y and Hove: Psychology Press, 2003. – P. 22–32.

63. Mosca G. The Ruling Class (Elementi di scienza politica) / Transl. by H. D. Kahn. – N. Y.: McGraw-Hill, 1939. – 514 p.

АНОТАЦІЯ

Слюсаревський Микола Миколайович.

Політична психологія як наука: порівняльний аналіз шляхів становлення та розвитку за рубежом і в Україні.

У статті уперше здійснений порівняльний аналіз як власне історії, так і передісторії зарубіжної та вітчиз-

няної політичної психології. Простежено загальну логіку становлення та розвитку цієї галузі наукового знання. Показано, що в дорадянській Україні, як і в країнах Заходу, поступово склалися передумови для її виокремлення у самостійну дисципліну. Проаналізовано прецеденти звернення до політико-психологічної проблематики у колишньому Радянському Союзі. Виділено найважливіші віхи періоду інституціоналізації політичної психології в незалежній Україні та схарактеризовано сучасний стан вітчизняних політико-психологічних досліджень у контексті світових наукових пріоритетів.

АННОТАЦИЯ

Слюсаревский Николай Николаевич.

Политическая психология как наука: сравнительный анализ путей становления и развития за рубежом и в Украине.

В статье впервые осуществлен сравнительный анализ как истории, так и в предистории зарубежной и отечественной политической психологии; отслежено логіку становлення и развития этой отрасли научного знания; показано, что в досоветской Украине, как и в странах Запада, постепенно создались предпосылки для её выделения в самостоятельную дисциплину; проанализированы прецеденты обращения к политико-психологической проблематике в бывшем СССР; обоснованы наиболее важные вехи периода институционализации политической психологии в независимой Украине и современное состояние отечественных политико-психологических исследований в контексте мировых научных приоритетов.

SUMMARIES

Slusarevskyi Mykola .

Political Psychology as a Science. Comparative Analysis of Ways of Development Abroad and in Ukraine.

In the article for the first time the comparative analysis of history and pre-history of foreign and national political psychology has been carried out. The overall logic of its development has been analyzed. It has been shown that in pre-soviet Ukraine as well as in some Western countries there appeared the grounds for its extraction as an individual subject. The precedents of appeal to political-psychological sphere have been studied. The most important stages of the period of institutionalization of political psychology in independent Ukraine have been described and the modern state of national researches has been characterized.

Надійшла до редакції 09.07.2009.